

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М. П. ДРАГОМАНОВА

КОНДРАТЬЄВА Вероніка Ігорівна

УДК 291.14 : 291.37

**РЕЛІГІЙНІ ПРАКТИКИ ТРАДИЦІЇ ОБ'ЯВЛЕННЯ:
ДОКТРИНАЛЬНІ ОСНОВИ, СУТНІСНІ ОСОБЛИВОСТІ,
ХАРАКТЕР ФУНКЦІОНУВАННЯ**

Спеціальність 09.00.11 – релігієзнавство

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філософських наук

Київ – 2017

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі культурології Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор філософських наук, професор
БОНДАРЕНКО Віктор Дмитрович,
Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова,
завідувач кафедри культурології

Офіційні опоненти: доктор філософських наук, професор
МАРЧЕНКО Олексій Васильович,
Черкаський національний університет
імені Богдана Хмельницького,
завідувач кафедри філософії
та релігієзнавства

кандидат філософських наук
ФЕННО Ірина Миколаївна,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
доцент кафедри релігієзнавства

Захист відбудеться 26 травня 2017 р. об 11:00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д.26.053.21 у Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова за адресою: 01061, м. Київ, вул. Пирогова, 9

З дисертацією можна ознайомитись у Науковій бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова за адресою: 01061, м. Київ, вул. Пирогова, 9

Автореферат розісланий 26 квітня 2017 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

І. Б. Остащук

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Сучасний світ характеризується широкомасштабними змінами, які виявляються у трансформації соціокультурного буття та відповідних йому ціннісних орієнтирів. Останні обумовлені новим «великим переселенням» народів та відповідною йому політикою мультикультурності, спрямованою проти етнічної, расової, культурної та релігійної дискримінації.

Релігійне відродження, яке виявляється на тлі постмодерного світогляду, зумовлює переосмислення не тільки ролі релігії в сучасному світі, але й тих процесів модернізації, що відбуваються в ряді структурних компонентів релігії й виявляє, з одного боку, новації в релігійній свідомості та релігійних практиках, а з іншого – зростання консервативних і фундаменталістських настроїв, які визначають політичну поведінку і політичні процеси. Показово, що зростання соціально-політичного значення релігійного чинника спостерігається не тільки у суспільствах пострадянського простору, де в наслідок краху тоталітарного світогляду сформувався певний світоглядний та духовний вакуум, але й тих країнах, які визначають основні вектори цивілізаційного розвитку.

Констатований ріст релігійності супроводжується двома амбівалентними процесами: з одного боку, представники різних релігійних конфесій прагнуть відродити знівельовані в період секуляризації релігійні цінності та традиції, а з іншого – велика кількість різноманітних політичних та соціальних програм намагаються дистанціюватися від будь-яких проявів та взаємозв'язків людини з релігійною сферою. Ця тенденція, обумовлена докорінною зміною у специфіці сучасної релігійності, часто призводить до формування хибних і навіть шкідливих соціальних та політичних проєктів.

Формування нового типу релігійності у сукупності з «релігійним ренесансом», що виявляється у зародженні нових типів взаємозв'язку між релігією та державою й трансформації цивілізаційних цінностей та орієнтирів (С. Гантінгтон), вимагає не тільки переосмислення змісту основних структурних компонентів релігії, але й їх соціальних функцій. Провідне місце в цьому контексті відіграють релігійні практики, які тривалий час залишалися зовнішнім виявом релігійних відмінностей, насамперед, у суспільствах європейської цивілізації, де домінуючими до нашого часу залишаються релігії традиції об'явлення.

Обумовленість багатьох сучасних соціокультурних і політичних процесів світоглядними та ціннісними інтенціями релігій традиції об'явлення тісно співвідноситься з дефіцитом наукових досліджень, присвячених не тільки компаративному аналізу релігій традиції об'явлення та, відповідно, пошуку тих умов, які забезпечать діалог між ними, але й вивченню виразних трансформацій, які відбуваються всередині самих цих релігій, призводячи до зміни змісту релігійності та її сучасних соціокультурних виявів.

Таким чином, практична актуальність вивчення релігійних практик релігій традиції об'явлення обумовлена сучасним «релігійним ренесансом», який, з одного боку, супроводжується формуванням нового типу «релігійності», а з

іншого – зростанням фундаменталістських настроїв, які в сукупності з децентралізацією релігійного простору можуть підірвати стабільність і єдність не тільки сучасних держав, але й видозмінювати ціннісні інтенції, насамперед, європейської цивілізації. Теоретична необхідність дослідження детермінована відсутністю комплексних філософсько-релігієзнавчих робіт, присвячених осмисленню взаємозв'язку доктринальних основ, сутнісних характеристик і характеру функціонування релігійних практик традиції об'явлення.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження здійснено у межах науково-дослідної роботи кафедри культурології факультету філософської освіти і науки Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова за напрямом «Методологія і зміст викладання соціально-гуманітарних наук», що входить до Тематичного плану науково-дослідної роботи Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова за напрямом «Дослідження проблем гуманітарних наук», який був затверджений Вченою радою університету (протокол №5 від 29 січня 2009 р.).

Мета дисертаційного дослідження полягає у з'ясуванні сутності релігійних практик традиції об'явлення, виявленні специфіки їх доктринальних основ, місця, значення та функціонування у житті суспільства на різних етапах історичного і соціокультурного розвитку.

Реалізація поставленої мети зумовила необхідність послідовного розв'язання таких основних дослідницьких **завдань**:

- висвітлити джерельну базу наукового вивчення релігійних практик у діахронному й синхронному аспектах;
- обґрунтувати методологічну парадигму філософсько-релігієзнавчого дослідження релігійних практик традиції об'явлення;
- прояснити сутність релігійних практик як релігійного та соціокультурного феномену й висвітлити змістовне навантаження поняття «релігійні практики»;
- проаналізувати основні інституціалізовані форми релігійних практик (культ, ритуал, обряд), уточнити їх змістовне навантаження та виявити співвідношення між ними;
- дослідити сутність і значення ритуалу на різних етапах історичного й соціокультурного розвитку та різних сферах соціального буття;
- виявити доктринальні риси релігій традиції об'явлення;
- комплексно охарактеризувати, визначити домінантні особливості релігійних практик іудаїзму, християнства й ісламу;
- розкрити інтенціональність релігійних практик релігій традиції об'явлення;
- показати роль та значення релігійних практик релігій традиції об'явлення у формуванні різних типів соціальної ідентичності й спроєктувати наслідки їх занепаду;
- репрезентувати історичні трансформації релігійності та їх вплив на специфіку релігійної практики.

Об'єктом дослідження виступають релігійні практики як соціокультурний та релігійний феномен.

Предметом дисертаційної роботи є сутність та роль релігійних практик релігій традиції об'явлення в конкретно-історичному вимірі.

Теоретико-методологічна основа дослідження. Тривале домінування у сучасному релігієзнавстві описового методу при дослідженні релігійних практик релігій традиції об'явлення сформувало багатий емпіричний матеріал, узагальнення якого сприяє формуванню загальнотеоретичних, абстрактних схем їх функціонування та розвитку. Водночас, більш глибоке проникнення в сутність релігійних практик є вкрай необхідним і вимагає використання феноменологічного методу, який дозволяє дистанціюватися від натуралістичних та суб'єктивних нашарувань і виявити дійсний зміст релігійних практик.

Значна увага у дисертації приділяється аналізу релігійних та релігійно-філософських текстів, інтерпретація яких здійснювалася крізь призму методологічних настанов філософської герменевтики, зокрема, принципу невичерпності автентичного тексту, який поєднувався з методом змістовно-історичної інтерпретації та розуміння. Такий підхід дав можливість піднятися над конкретно-історичними виявами релігійних практик релігій традиції об'явлення та показати їх онтологічний статус. При роботі з джерелами пріоритет надався синхронному методу, що передбачає використання різномірних джерел певного чітко визначеного історичного періоду.

Інтерпретація окремих текстів релігійних практик традиції об'явлення вимагала звернення до семіотичного методу, що допомагав структурувати символічний підтекст передаваної інформації.

Досягнення поставленої у дисертаційному дослідженні мети вимагало використання таких загальнометодологічних принципів, як єдність логічного та історичного, об'єктивність і неупередженість. В свою чергу, релігієзнавчий контекст дослідження вимагав використання специфічно релігієзнавчих принципів – позаконфесійності та толерантності. У роботі також використано ряд таких загальнонаукових методів, як аналіз та синтез, опис, узагальнення, метод компаративного аналізу, проблемності, ретроспективи тощо.

Поряд з вказаними, при написанні дисертаційного дослідження були використані наступні методи: аналітичний – задіяний у процесі аналізу джерельної бази дослідження та формування теоретико-методологічних засад роботи; культурологічного аналізу – дав можливість виявити специфіку релігійних практик у різних соціокультурних та релігійних середовищах; текстологічного аналізу – спрямований виявити імпліцитний авторський зміст релігійних текстів; структурно-функціонального аналізу – спрямований на виявлення структурних елементів і принципів функціонування релігії як складної органічної системи.

Використання кожного із зазначених методів обумовлено завданнями дисертаційного дослідження, реалізація яких відбувалася у відповідних розділах роботи.

Наукова новизна дисертаційного дослідження полягає у з'ясуванні сутності релігійних практик традиції об'явлення, розкритті їх специфіки, місця і значення у житті суспільства на різних етапах історичного та соціокультурного розвитку.

В процесі дослідження обґрунтовано положення та висновки, які відзначаються науковою новизною і виносяться на захист.

Вперше:

- розроблено поліметодологічний підхід вивчення релігійних практик традиції об'явлення на основі феноменологічного, герменевтичного і семіотичного наукових методів. Така дослідницька парадигма уможлиблює, зокрема: комплексний аналіз наявних смислів «насичених феноменів», у яких споглядання переважає інтенцію (феноменологія); розкриття прихованих значень текстів, інтегральну інтерпретацію символічної мови релігійних практик у прагненні виявити Одкровення (герменевтика); системне дослідження конотацій «символічних форм», комунікаційних процесів у широкому семіотичному просторі релігійних практик (семіотика);

- сформовано цілісний концептуальний підхід до релігійних практик як релігійного та соціокультурного феномену; обґрунтовано історичний та динамічний характер релігійних практик і запропоновано авторську їх дефініцію, а саме: релігійні практики – це відкрита динамічна система взаємодії віруючого з наперед встановленими догматичними засадами певної конфесії, результатом якої є безперервний семіотично-герменевтичний процес, що виявляється у відповідній соціальній практиці;

- запропоновано авторську ієрархічну схему основних інституалізованих форм релігійної практики: культ – ритуал – обряд. На цьому тлі показано, що релігійний культ варто розглядати як богошанування, яке на соціокультурному рівні проявляється як комплекс релігійних акцій (зокрема, ритуалів та обрядів) спрямованих на шанування Бога з боку прихильників тієї чи іншої релігії. Виявлено, що основою та зовнішнім виявом релігійного культу є ритуал, який, у свою чергу, може передбачати цілий комплекс обрядових (зовнішніх) дій;

- обґрунтовано необхідність розмежування понять «ритуал» та «релігійний ритуал», показано, що ритуал – це чітко встановлений порядок обрядових дій, яких людина повинна дотримуватися незалежно від внутрішнього стану душі та індивідуальних переживань. Релігійний ритуал варто розглядати як чітко встановлений порядок дій, результатом якого має стати зустріч з нумінозним (формування релігійного досвіду);

- показано, що релігійні практики релігій традиції об'явлення спрямовані на формування конфесійної релігійності, яка передбачає визнання певних зовнішніх зразків, сприяючи тим самим консолідації групи. На цьому тлі підкреслюється, що сучасна криза теїзму, що супроводжується релігійним ренесансом та атомізацією індивідуального духовного пошуку, зумовлює формування позацерковної релігійності, високий ступінь соціальної індиферентності якої сприяє дезінтеграції соціальних груп;

Уточнено:

- догматичні засади релігійних практик релігій традиції об'явлення та показано, що, по-перше, релігійні практики іудаїзму спрямовані на реалізацію даного у Торі закону в земному житті шляхом вдосконалення одного народу; по-друге, наявне різноманіття християнських релігійних практик, обумовлене рядом суперечностей тлумачення природи Христа та Його спокутувальної жертви – специфікою тлумачення Євхаристії (розуміння її змісту може суттєво відрізнятись у представників різних конфесій), спрямоване на досягнення спільної мети – Царства Божого, входження до якого відбувається ще в земному житті; по-третє, специфіку ісламської релігійної практики, яка виходячи за рамки етнічних та національних кордонів, спрямована сформуванню нового справедливого суспільства (ісламську умму), входження до якої стане запорукою земного щастя та подальшого спасіння;

Набуло подальшого розвитку:

- дослідження специфічних особливостей релігій традиції об'явлення та показано, що з-поміж інших вони вирізняються принциповим монотеїзмом, ідеєю божественного об'явлення і творення світу з «ніщо».

Теоретичне значення дисертації. У дисертації вперше у вітчизняному релігієзнавстві розкрито сутність релігійних практик релігій традиції об'явлення, показано їх місце та значення у житті суспільства на різних етапах історичного й соціокультурного розвитку. Представлене дослідження може слугувати теоретичною основою формування політичних проектів, спрямованих на реалізацію міжконфесійного діалогу на державному й міжнародному рівні. Положення та висновки, обґрунтовані у дисертаційному дослідженні, можуть бути теоретичною основою подальших релігієзнавчих, філософських, соціологічних та політологічних досліджень місця і значення релігійного чинника у соціокультурних і політичних процесах сьогодення.

Практичне значення дисертації. Висновки дисертаційної роботи можуть бути використані при викладанні релігієзнавчих, філософських та культурологічних дисциплін у вищих навчальних закладах, а також для підготовки відповідної навчально-методичної літератури. Запропоновані теоретичні висновки можуть слугувати ядром формування державної політики та консолідації суспільства.

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є самостійною науковою працею, яка розкриває особисті ідеї та розробки, що забезпечили можливість вирішити поставлені мету й завдання. Використані в процесі дослідження ідеї, гіпотези та положення інших авторів мають відповідні покликання.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертації обговорювалися на засіданнях кафедри культурології Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова. Апробація результатів дисертаційного дослідження відбулася на таких наукових конференціях: Міжнародна наукова конференція «Людина. Світ. Суспільство» (Київ, 21–22 квітня 2009 р.); Міжнародна наукова конференція «Дні науки філософського

факультету – 2010» (Київ, 21–22 квітня 2010 р.); Науково-практична конференція «Ідеологія в сучасному світі» (Київ, 19-20 жовтня 2011 р.); Міжнародна наукова конференція «Дні науки філософського факультету – 2011» (Київ, 20–21 квітня 2011 р.); Науково-практична конференція «Ідеологія в сучасному світі» (Київ, 19–20 жовтня 2011 р.); Всеукраїнська науково-теоретична конференція «Філософія в умовах сучасних соціокультурних викликів» (Черкаси, 11–12 жовтня 2012 р.); Дніпропетровська сесія II Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю «Придніпровські соціально-гуманітарні читання» (Дніпропетровськ, 22 лютого 2013 р.); Третя всеукраїнська наукова конференція з міжнародною участю «Досягнення соціально-гуманітарних наук в сучасній Україні» (Сімферополь, 26 квітня 2013 р.); Міжнародна наукова конференція «Капеланське служіння у вищих навчальних закладах. Комунікативний аспект» (Київ, 21–22 березня 2013 р.).

Публікації. Основні положення дисертаційної роботи представлено в чотирьох статтях в українських фахових виданнях, одній статті в іноземному періодичному науковому виданні, а також у п'яти публікаціях – у матеріалах наукових конференцій.

Структура й обсяг дисертації. Структура дисертаційної роботи зумовлена логікою дослідження, що впливає з його мети та завдань. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел. Повний обсяг дисертації становить 241 сторінку, з них основного тексту 207 сторінок, список використаних джерел містить 347 найменувань (34 сторінки).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **«Вступі»** обґрунтовується актуальність теми дисертаційного дослідження, окреслюється мета, завдання, об'єкт, предмет і методи дослідження, розкривається наукова новизна у тезах, що виносяться на захист. Поряд із вказаним висвітлюється теоретичне і практичне значення дисертації, дані про апробацію, відображується загальна структура й обсяг дисертації.

У **першому розділі «Теоретико-методологічні аспекти вивчення релігійних практик традиції об'явлення»** висвітлено теоретичну й методологічну основу дослідження, проаналізовано основні підходи до тлумачення сутності релігійних практик та представлено основні їх різновиди. Розкрито зміст поняття «традиція об'явлення».

У **підрозділі 1.1 «Джерельна та методологічна база дослідження»** пропонується огляд наукових джерел, пов'язаних із тематикою дослідження, та методологічних парадигм, які, на нашу думку, сприяють комплексному розкриттю мети й завдань дисертаційної роботи. Особлива увага приділяється працям, присвяченим висвітленню таких релігієзнавчих понять, як «релігійні практики», «ритуал», «обряд» тощо та концепту «традиція об'явлення». На цій основі сформовано методологічну основу дослідження та показано, що

«релігійні практики», незважаючи на наявний масив літератури, залишаються актуальним предметом релігієзнавчого дослідження і потребують нового, конфесійно незаганжованого, всебічного вивчення. Відзначимо, що комплексне дослідження релігійних практик детерміноване не тільки академічною науковою актуальністю, але й потребою визначення особливостей практичного виміру релігії у соціальному житті, зокрема, сучасної України.

У дисертаційному дослідженні підкреслюється, що історія вивчення релігійних практик сягає своїм корінням праць Е. Дюкргейма, Л. Моргана, Дж. Фрезера, Е. Тайлора та ін. Ці дослідники ХІХ ст. присвятили головну увагу вивченню змісту та соціокультурному значенню окремих, насамперед, інституалізованих, релігійних практик у ранніх та традиційних суспільствах, дистанціюючись від загальнотеоретичного їх визначення. Суттєвих змін у дослідженні цього аспекту проблеми не спостерігалось й згодом. Це яскраво засвідчують праці таких дослідників ХХ ст. як С. Арутюнов, А. Байбурін, Р. Берндт, О. Гофман, Л. Гумільов, Т. Єлізаренкова, В. Ємельянов, Л. Іонін, К. Леві-Стросс, В. Левкович, С. Радхакришнан, В. Руднев, О. Садохін, В. Топоров, С. Токарев та ін. Ці науковці акцентують увагу на окремих виявах та специфіці функціонування релігійних практик у різних історичних і соціокультурних середовищах, залишаючи осторонь питання змісту та внутрішніх механізмів їх розвитку.

Важливе значення для вивчення теоретичних аспектів релігійних практик мають праці таких дослідників: О. Агаджанян, Н. де Бремон д'Арс, О. Белова, П. Бурдьє, О. Данилко, В. Кабо, Б. Кнорре, О. Колдибаєва, О. Львов, М. де Серто, С. Нізар, О. Панченко, Т. Ратушна, К. Русселе та ін., які розкривають особливості функціонування окремих релігійних практик у різних соціокультурних та релігійних середовищах. Водночас, варто визнати, що в ряді запропонованих згаданими вченими дефініцій яскраво проглядається традиційний для релігієзнавства середини ХХ ст. есенціалізм, спрямований на представлення різноманіття релігійних практик крізь призму церковної практики.

Подоланню есенціалістського підходу у вивченні релігійних практик сприяють принципи рефлексії, невичерпності змісту тексту, відносності та множинності істин, запропоновані у працях Л. Вітгенштейна, Г. Гадамера, П. Бурдьє, В. Дільтея, П. Бергера, Т. Лукмана та ін. Це дозволяє дистанціюватися від пануючого у ХХ ст. тлумачення релігійних практик як наперед визначених, утверджених, незмінних церковних приписів щодо різних аспектів життя особистості та спільноти й розглянути їх як відкриту систему, яка реагує на найменші соціокультурні та світоглядні зміни. Отож, релігійні практики постають не як монологічний зв'язок релігійного тексту та практики, а як діалогічна система, яка не має жодного, наперед визначеного сенсу.

Теоретичною основою вивчення та виокремлення релігій традиції об'явлення з наявного різноманіття релігійних світоглядів та практик стали праці С. Аверинцева, К. Армстронга, І. Байрона, М. Бердяєва, Л. Васильєва, М. Еліаде, Ю. Іжевчанина, митрополита Іларіона (Київського), Г. Керімова, А. Кураєва,

Л. Медведко, Ф. Мустафаєва, Г. Синило, Є. Торчинова, А. Тойнбі, А. Штейнзальца, Г. Шолема та ін.

Розкриття сотеріологічної спрямованості релігійних практик традиції об'явлення здійснювалося крізь призму теоретичних напрацювань іудейських (С. Зігель, М. Левуш, р. Ізраель-Меір Лау, І. Леві, р. Н. Шерман), християнських (І. Дамаскін, преп. Іустин (Попович), Ю. Максимов, Максим Сповідник, Кирило Олександрійський, О. Шмеман та ін.) та мусульманських (С. Табатабаї, С. Шомалі та ін.) богословів і релігійних філософів. Такий підхід дав можливість розкрити внутрішній зміст, зокрема віроповчальне ядро, релігійних практик.

Особливості релігійної ідентичності вивчалися крізь призму праць наступних науковців: В. Басов, В. Безрогова, М. Бердяєв, Р. Белл, П. Б'юкенен, С. Дайч, У. Джеймс, Г. Деві, В. Гараджа, Е. Еріксон, Д. Ервье-Леже, Т. Лукман, О. Мілітарьова, Р. Мухаметшин, Л. Перепьолкін, К. Пламмер, Л. Рачеева, П. Рікер, В. Сичов, П. Тілліх, Дж. Тернер, Г. Флоровський, С. Хантінгтон, Т. Чемікосова та ін.

Обґрунтовано оптимальний поліметодологічний підхід для філософсько-релігієзнавчого дослідження релігійних практик традиції об'явлення, що поєднує феноменологічний, герменевтичний та семіотичний наукові методи.

Феноменологічна установка дослідити сутність явищ, на думку Ж.-Л.Маріона, приводить до радикальної заміни дійсності можливістю, а явленість т.зв. «насиченого феномену» (його феноменальність визначається даністю, тобто спогляданням, а не інтенцією) окремим своїм типом має одкровення у максимальному наближенні Бога Авраама, Ісаака та Якова із Богом феноменології (різниця пролягає у площині розуміння, відповідно, одкровення як історичності та як можливості). Вважаємо, що в релігійних практиках традиції об'явлення представлено у прихованому змісті та в ідеальних інтенціях саме ті «насичені феномени», які «вислизають від предметного конституювання силою надлишку споглядання» (Ж.-Л.Маріон). Глибину комунікативного аспекту релігійних практик у їхніх соціальних проявах експлікує феноменологічний метод, для якого конкретна дійсність виражається саме у спільноті (Е.Гуссерль).

Оскільки вважаємо, що релігійні практики становлять собою окремі тексти із призначеною для передання й зашифрованою інформацією, то у нашій роботі не обійтись без застосування герменевтичного наукового методу як «теорії пізнання тексту» (Ю.Тішнер), зокрема мови релігії, яка є за своєю суттю символічною (П.Рікер). Реалізація завдання розкриття сутності релігійних практик вимагає з'ясування віроповчального змісту релігій традиції об'явлення, в яких «конститууюче Я» віруючих окремі феномени «розглядає в певній симетрії зі своєю власною самістю» (Дж. П. Мануссакіс).

Системно дослідити окремі символічні конотації релігійних практик як автономних релігійних текстів допомагає семіотичний метод. Інтерпретуючи релігійні практики як «символічні форми» (як і усі форми культури в термінології Е. Кассіра), наділені «функціональною цінністю», акцентуємо на їхньому соціально-комунікативному вимірі. Е.Кассіра вважав, що основна функція символу є формативною, конструктивною у структуруванні людського

досвіду. Відповідно, символічно зашифрований зміст релігійних практик конститує не тільки релігійну спільноту в її горизонтальному й вертикальному вимірах, але й соціальні зв'язки на основі доктринальних ідентичностей. Для Ю.Лотмана семіотичний простір («семіосфера») репрезентує собою реалізацію комунікаційних процесів і продукування нової інформації.

Отже, на нашу думку, поліметодологічний підхід (феноменологічний, герменевтичний та семіотичний методи) дозволяє всебічно розкрити доктринальні особливості, сутність та характер функціонування релігійних практик традиції об'явлення.

У *підрозділі 1.2 «Сутність релігійних практик»* розкривається зміст поняття «релігійні практики», висвітлюються особливості співвідношення понять «культ», «ритуал», «обряд»; досліджується сутність і значення ритуалу на різних етапах історичного й соціокультурного розвитку та різних сферах соціального буття.

Висвітлення сутності релігійних практик не можливе поза детальним аналізом домінуючих у сучасному релігієзнавстві есенціалістських, функціональних та оціночних (чисті/нечисті, офіційні/народні) підходів до тлумачення релігійних практик. На тлі їх аналізу було обґрунтовано пріоритет тих підходів, які розглядають релігійні практики крізь призму діалогічної взаємодії релігійних текстів і практичних дій, реалізуючись у постійному конструюванні сенсу та відповідній йому дії.

Релігійні практики, окрім дискурсів психології релігії й соціології релігії, обов'язково слід розглядати й у загальній структурі релігієзнавчої науки, яку ґрунтовно розробили українські науковці А. Колодний, Б. Лобовик, О. Сарапін та інші. У контексті праксеології релігії діяльність визначається як релігійна в тому випадку, коли вона є сотеріологічно орієнтована, тобто ідея спасіння є її вихідним моментом (О.Сарапін). А зовнішня сторона релігійної діяльності розкривається в культовій (обрядовій) формі. Б.Лобовик визначає культ як «систему дій і засобів впливу на надприродне, а через нього – й на людину та її довкілля».

Змістовна невизначеність поняття «релігійні практики» зумовила включення в контекст дослідження проблему співвідношення між релігійними практиками та релігійним досвідом. Тому на основі теоретичних напрацювань У. Джеймса, Р. Отто, Р. Раппапорта, Е. Фромма та ін. виявлено принципову змістовну відмінність між релігійними практиками (які варто розглядати як категорію соціології та соціології релігії, що акцентує увагу на специфіці поведінки та діяльності віруючих) та релігійним досвідом (категорії психології релігії, яка відображає специфічний психічний стан особистості в результаті переживання людиною зустрічі з інобуттям), підкреслюючи при цьому тісний взаємозв'язок даних феноменів.

Органічною частиною релігійної практики виступає релігійний культ, що як показано у дисертації, у широкому сенсі тлумачиться як богошанування, а у вузькому – комплекс релігійних акцій, що виражають шанування Бога або богів з боку прихильників тієї чи іншої релігії, пріоритетне місце серед яких займає

ритуал. Останній, з одного боку, є одним із способів вступу в контакт з Божественним, а з іншого – він має суто земне, функціональне значення, відповідаючи потребі людини в зовнішньому вираженні і закріпленні її психологічних переживань. На тлі аналізу сутнісних відмінностей ритуалу у архаїчних, модерних та сучасних суспільствах виявляється необхідність чіткого розмежування понять «ритуал» та «релігійний ритуал».

Дистанціюючись від обґрунтованої в літературі (А. Байбурін, О. Садохід, Ю. Чернявська) змістовної спорідненості ритуалу й обряду та на теоретичному тлі православ'я (зокрема, співвідношення Таїнства й обряду), доведено не тільки змістовну, але й ієрархічну відмінність двох понять та підкреслено, що обряд – це порядок зовнішніх допоміжних дій, які супроводжують ритуал (або таїнство).

І. Богачевська крізь призму дискурсу-аналізу виділяє такі основні риси ритуалу в релігійному наративі: інтеграція колективу, висока ціннісна значимість приналежності до своєї релігійної групи, глибоке переживання власної ідентичності, сценарний поділ ролей. С. Толстая доводить на основі мовного матеріалу важливість дії в ритуалі, де вона є логічним та структурним його ядром (за аналогією до предиката (дієслова) у висловлюванні (реченні). Однак акціональний компонент не є семантичною домінантою ритуалу, адже дія нерідко виконує роль «зв'язки» персональних, предметних й інших символів у ритуалі, при чому механізм символізації дій відрізняється від процесів символізації предметів, у яких символічні значення переважно походять від асоціацій з їхніми реальними характеристиками (форма, колір, функції тощо). Символіка ж дії наділена «відображенням» характером, відтворюючи значення осіб, предметів, локативно-темпоральних рис. В. Топоров вважав, що ритуал первісно сам є дією, яка виступає не вслід за словом (хоча й містить мовні вираження – молитви, благословіння, замовляння тощо), але сам по собі, оскільки йому нічого не передує. Р. Раппапорт переконував, що ритуал є джерелом усіх релігійних уявлень і переживань, які поряд із мовою роблять людину людиною.

Знаково-символічний зміст ритуалу зумовлює важливі для підтримки соціальної структури почуття та переконання. Більше того, ритуал, і тим паче релігійний ритуал, як сформована традицією сукупність певних дій, спрямований надати різним подіям та явищам людського життя, соціального/релігійного значення та змісту. Отже, релігійний ритуал завжди має подвійний сенс: з одного боку, він співвідносить події та факти людського життя з Богом як трансцендентною реальністю, що має вирішальне значення для людини; з іншого – формує і підтримує соціально-психологічні структури свідомості на основі загальноновизнаних у конкретному співтоваристві релігійних цінностей. Ритуал нерідко обумовлений потребою суспільства у самозбереженні, що вимагає формування певних ідей, явищ та процесів, наділених ідеєю впорядкованості.

Загалом у підрозділі обґрунтовується думка, що релігійні практики – це сукупність інтерпретацій та дій, які здійснюються людьми відповідно до їх

релігійних переконань. Вони перебувають на межі нормативного світу догматів певної релігії та світу релігійного досвіду.

У *підрозділі 1.3 «Основи доктринальної системи релігій традиції об'явлення»* розкривається зміст та загальні риси віроповчальної парадигми релігій традиції об'явлення.

Відзначається, що виходячи вже зі специфіки поняття «релігії традиції об'явлення», з-поміж інших релігій, вони виділяються особливостями релігійного досвіду – ґрунтуються на тому, що Бог сам відкрив Себе та Свою волю й істинну віру людям (О.Мень). Божественне об'явлення в цій традиції розглядається як незаперечне джерело божественної істини. Це яскраво спостерігається в іудаїзмі, християнстві та ісламі (менш поширеною сьогодні релігією об'явлення є зороастризм). При чому, у релігіях традиції об'явлення, базовий релігійний досвід визнається неповторним і невідтворюваним, оскільки божественне об'явлення (специфічний трансперсональний досвід) мали лише окремі особистості (Мойсей, Ісус Христос, Мухаммад). Зважаючи ж на те, що його повноцінне відтворення неможливе, воно й не розглядається тут як заорука спасіння. Його відтворення усіма віруючими переноситься в потойбічний світ або ж він вважається відтвореним певною мірою особливими особистостями – каббалістами, отцями Церкви, монахами й аскетами, подвижниками-суфіями тощо.

Індивідуальний трансперсональний досвід в релігіях традиції об'явлення може стати колективним надбанням лише через вироблення стрункої системи віровчення, що викладена у спільних для усіх віроповчальних формулюваннях – догматах, розроблених богословами. Як наслідок, цій релігійній традиції властивий високий ступінь догматизації й інституалізації, що виявляється не тільки у настановах канонічних текстів, але й релігійній практиці.

Компаративний аналіз релігій чистого досвіду та релігій традиції об'явлення показав, що останні ґрунтуються на визнанні специфічної діалектики Закону та Благодаті (релігії та релігійності (М. Бубер). Остання була закладена у тих текстах Святого Письма, що стали спільним джерелом для іудаїзму, християнства та ісламу – П'ятикнижжя Мойсея (Тора), яке хоч і по-різному тлумачать, однак визнають представники усіх трьох релігій.

Властивий релігіям традиції об'явлення теїзм і принципівий монотеїзм дав можливість обґрунтувати причини виключення з контексту дослідження релігійних практик релігій традиції об'явлення зороастризм, який має яскраво виражені елементи дуалізму. Що стосується терміну «авраамічні релігії», то в контексті нашого дисертаційного дослідження він використовується як синонім терміну «релігії традиції об'явлення».

У релігіях традиції об'явлення ідея монотеїзму тісно пов'язана з уявленням про повну трансцендентність Бога та специфікою концепції креаціонізму. Обидва уявлення беруть свій початок в ідеї творення світу «з ніщо», яка стала основою для утвердження думки про нездоланну безодню між земним і божественним світами.

Поряд із креаціонізмом, онтологічна відмінність релігій традиції об'явлення виявляється у специфіці сприйняття часу. Зокрема, біблійна картина світу дистанціюється від концепту циклічного часу – вічного повторення, обґрунтовуючи ідею лінійного часу, який тісно співвідноситься з актом божественної волі, що корелює з волею людською. Життя та діяльність людини в потоці часу перетворює кожен її крок у неповторний і вирішальний, а це накладає на неї тягар відповідальності, дозволяючи водночас відчути себе творцем історії.

У другому розділі **«Сотеріологічна спрямованість релігійних практик традиції об'явлення»** досліджується взаємозв'язок релігійних практик іудаїзму, християнства та ісламу зі специфікою їх сотеріологічних вчень та виявляються спільні сотеріологічні інтенції релігій традиції об'явлення.

У підрозділі 2.1 **«Загальна характеристика релігійних практик іудаїзму»** розкривається зміст, доктринальне визначення, формально-символічне представлення й культурно-історичне функціонування релігійних практик іудаїзму.

Галаха не наводить розрізнення між обрядами та звичаями, вважаючи одні й інші загальноприйнятою колективною практикою, що позначається терміном мінхаг. Іудейський старозавітний культ має свою специфіку в сприйнятті часу і простору: Бог сприймався як Господь часу, Який проявляє Свою силу й волю у відповідних історичних подіях, а це детермінувало першість освячення саме часу, на протигагу освячення місця, навіть після спорудження Єрусалимського храму як головного місця проведення релігійних практик; фактично така особливість врятувала іудаїзм від асиміляції й зникнення після руйнування Святині. Лінійне сприйняття часу відрізняло стародавній Ізраїль від інших античних народів із їхнім циклічно-містичним розумінням: євреї вважали, що Бог увійшов в історичні стосунки зі своїм народом через прабатьків Авраама і Якова, тому відправлення релігійних практик сприймалося як зустріч із Господом; у літургійному часі кожне єврейське покоління ототожнювало себе з тим, яке перейшло з Єгипту через пустелю.

Одним із основних видів іудейських релігійних практик є молитва: лексема «тфіла» (для слова «молитва» в івриті існує також аналог – тхіна), яка зазвичай перекладається як «молитва» або «мольба», одним із основних своїх значень має поняття «єднання», налагодження зв'язку з Богом. Молитва для іудея повинна бути нагадуванням про жертвне служіння в Храмі, вираженням самопожертви, максимальним анулюванням себе перед волею Всевишнього.

Зміст усього релігійного вчення іудаїзму найповніше акумулюється у молитві «Шма Ізраель!» («Слухай, Ізраїлю!»), що спрямована на формування цілковитої відданості іудеїв Богу й виявляється у тісному взаємозв'язку релігійного віровчення та релігійної практики. Підкреслюється, що іудаїзм варто розглядати як ортопраксичну релігію, в якій пріоритет належить релігійній практиці, а не логічним доктринам.

Тотальна обумовленість людського життя релігійними практиками в іудаїзмі ґрунтується на двох засадничих істинах – Всемогутності Бога і святості

людського життя. При чому, кожен ритуальний акт, яким наповнений день іудея, спрямований викликати асоціації з певними історичними подіями та тими моральними цінностями, що сформували основу іудаїзму. Фактично, віра в іудаїзмі виражається через дотримання галахічних обов'язків, даних у Торі. Поряд із вказаним, відзначаємо, що постійне тлумачення Торі, отриманої одного разу на горі Синай, переносить божественне одкровення в нові історичні та соціокультурні умови. Фактично, в іудаїзмі Божественне об'явлення відбулося не одного разу, а відбувається щоразу, коли тлумачиться Тора.

Галаха розглядається як запорука отримання божественної благодаті через наближення до Бога – досягнення досконалості. Виходячи з того, що найвищий рівень досконалості мав Адам до гріхопадіння та єврейський народ у період отримання Торі, релігійні практики іудаїзму розглядаються як спроба відновити втрачену можливість, через повернення до моменту найвищої святості людини та народу.

Три найбільші іудейські свята символізують вершину божественної величі і періоди наближення людини до Бога – Шаббат (Субота) – це пам'ять про божественне творення світу; Суккот (свято Кущів) – нагадує про блукання по Синайській пустелі (книга Вихід), їхнє духовне зростання та дарування Торі й Песах – це свято сформувалося не тільки як нагадування про всемогутність Бога чи про вихід євреїв з єгипетського полону, але й звільнення, яке чекає людство у майбутньому. Релігійні обряди свята Песах представляють собою розлогий символічний текст, який оповідає історію духовного визволення, пригадуючи єгипетське рабство.

Дарування Торі, яке стало результатом найвищого духовного зростання іудейського народу, мало на меті не тільки допомогти іудеям правильно користуватися благами матеріального світу, але й відкривало можливість богослужіння і самоосвячення через матеріальний світ. На цьому тлі розкривається обґрунтований в іудаїзмі паралелізм, який існує між світом земним і світом горним і з'ясовується вплив людських дій та небесні (божественні) процеси.

У **підрозділі 2.2 «Конфесійні особливості релігійних практик християнства»** окреслено специфіку тлумачення релігійних практик християнства. На цьому тлі показано глибоко сотеріологічну спрямованість релігійних практик християнства, які тлумачаться крізь призму особистості Ісуса Христа.

У порівнянні християнства та римського язичництва виразною є різниця, зокрема, в площині релігійних практик: римська релігійність розуміла religio як практику дотримання визначених ритуалів, обрядів та звичаїв (consuetudo Romana), дотримуючись міфу, розгаданого та позбавленого реальності; християнство обирає сторону істини (якою Себе оголосив Христос), відмовляючись від релігії як церемоніальної форми, звичайного «institutio vitae». Цей радикальний відхід простежується й у виборі архітектурної форми (на що звернув увагу Дж.П.Мануссакіс) ранньохристиянською спільнотою на користь базиліки (світського форуму), що не мав жодних релігійних зв'язків із

давньоримськими святинями (пристановищами тільки статуї бога чи богині, молільники повинні були залишатися назовні). Християнська церква призначена для «зібрання вірних» – еkkлесії (з грецької означає «скликати»), яка, будучи зібраною в ім'я Його, сама являє Бога.

Іудейське вчення про прихід Месії і звільнення реального матеріального світу від поневолення з метою його освячення становить богословську основу формування християнства, центральною ідеєю якого стала віра в спокутувальну жертву Ісуса Христа. Син Божий як боголюдина прийшов у світ заради того, щоб звільнити людину від первородного гріха, який розірвав душу і тіло, тим самим прирівнявши земне людське життя до смерті, зробив неможливим реалізацію головного завдання – досягнення Царства Божого (на землі). На цьому тлі підкреслюється, що Царство Боже у християнстві тлумачиться не як далека перспектива, а справа теперішнього часу, оскільки воно постає як життя Христа, реалізоване і в земному історичному процесі, й у вічності.

Зрозуміти сенс життя та спокутувальної жертви Ісуса Христа можна тільки крізь призму його ідейної спорідненості з іудаїзмом, зокрема вірою у своєрідний паралелізм, який існує між світом земним та світом горним. Він яскраво виявляється у повній реалізації Спасителем даного іудеям на горі Синай закону, апогеєм якого стало хрещення Спасителя у Йордані, під час якого Він дав приклад релігійного таїнства нового народження для життя без гріха. Фактично, акт хрещення Спасителя символізував відновлення, затьмареного гріхом, образу Божого у світі.

Відновлення через хрещення не сформувало достатніх підстав для формування богоподібності людини. Останнє вимагало радикальної зміни, знаменням якого стало Преображення Господнє на горі Фавор. У дисертації обґрунтовується думка про те, що саме ця біблійна подія найбільш повно пояснює причину страждань та смерті Христа й символізує зв'язок Старого та Нового Завітів: під час отримання Тори іудеї досягли високого рівня святості й мали можливість реалізувати Закон, однак силою гріховності природи до них досить швидко прийшла зневіра, а за нею і гріх та зречення. Це зумовило необхідність вироблення якісно нового шляху досягнення богоподібності. Цим шляхом і став Христос, Який, проживши людське життя, виконав закон, страждав, помер і воскрес.

Християнське теологічне розуміння жертви визначає особливості релігійних практик, їх догматичне значення, феноменологічно-герменевтичне прочитання, і символічне вираження.

Відомо, що і дохристиянський культ заснований на ідеї відкуплення, заміщення, в якому намагаються замістити те, що не заміщається. Однак Послання до Євреїв (Євр. 9:11 та наст.) наважується оголосити, що в Христі, єдиному істинному священику в світі, ідея відкуплення та заміщення отримала цілком новий зміст: Його смерть, яка з історичної точки зору була суто світською подією, була єдиною справжньою літургією у світовій історії, «космічною літургією» (Й.Рацінгер), до якої Ісус вступив через завісу смерті в справжній храм – перед Обличчя Самого Бога. Саме цей доктринальний

постулат є основою християнської літургії як діалогу, з одного боку, спасенного звернення Господа у Слові й Таїнстві та, з іншого, відповідь обдарованої людини Богові (М.Кунцлер). У православному та католицькому боголов'ї сама Церква є у Христі Таїнством («Lumen gentium») як дієвим, зверненим до світу видимим знаком невидимої благодаті (Г.Риш).

Аналізуючи специфіку спокутувальної жертви Ісуса Христа, обґрунтовується думка, що у християнстві спасіння можливе тільки через особистість Ісуса Христа, який відкриває можливість духовного та тілесного очищення. Останнє відбувається під час Євхаристії, яка і є істинним змістом жертви Христа. Православні та католики доводять, що істинне християнське життя і всі релігійні практики – це підготовка до Євхаристії, в якій вивершується сутність церковної спільноти (Іоанн Зізіулас) та яка відбувається внаслідок чіткого розуміння того, ким був Христос і як людина може прийти до нього. На цьому тлі, розмежовано Євхаристію, яка є шляхом до Христа, і Євангеліє, яке є засобом пізнання Христа. Зміст релігійних практик християнства значною мірою обумовлений специфікою тлумачення змісту Євхаристії (символічного чи буквального), що виражається у специфіці конкретних християнських конфесій.

Протестантська сотеріологія не вимагає багатоманіття релігійних практик. М.Лютер в одному зі своїх ранніх творів виразно критикував католицьку доктрину про Месу як повторення безкровної жертви, принесеної на Голгофі. Для нього Меса – це заповіт і таїнство, в якому саме Бог дає християнам благодать, а не людина щось Господу. Виділяючи окремо в структурі Меси слово і знак, більшого значення та ваги надається саме першому.

У *підрозділі 2.2 «Мусульманські релігійні практики»* висвітлюється специфіка релігійного вчення та доводиться виразна інтенція релігійної практики на вдосконалення ісламської спільноти (умми).

Формування ісламу обґрунтоване не тільки необхідністю відновлення первинного, чистого монотеїзму, але правильного поклоніння Богові. Саме тому тут велика увага приділяється не тільки віровченню, але й релігійній практиці, яка, аналогічно як і в іудаїзмі, пронизує усі сфери життя людини. Доведено, що саме поняття «релігія» мусульмани ототожнюють із таким специфічним способом життя, від якого людина не може ухилитися силою його божественного походження. Внаслідок цього, іслам постає як нерозривна єдність віри, державно-правових норм і специфічної культури, в межах якої стверджується думка, що не совість, а релігія постає внутрішнім регулятором поведінки людини.

В ісламі вважається, що глибоку гріховність та зіпсованість земного світу можна очистити через поклоніння Богові та виконання Його заповідей, що й зумовило появу Шаріату. Його виконання може наблизити людину до Бога. При чому, незважаючи на віру в Страшний суд, в результаті якого Бог судитиме людину за її вчинки, визначаючи тим самим її право на вічне життя у раю чи пеклі, мусульмани все ж вважають, що основна мета людини полягає у досягненні досконалості і щастя, які в конкретно-історичному вимірі реалізуються у мусульманській спільноті – уммі.

Наявність внутрішніх розбіжностей в середині мусульманської умми все ж не руйнує єдності мусульманського світу. Адже представники усіх його напрямків поділяють «п'ять стовпів ісламу», на основі яких й формуються ті обов'язки, що приводять людину до спасіння.

Першим і головним «стовпом ісламу», його визначальною характеристикою виступає принциповий монотеїзм, який тісно співвідноситься з вченням про божественні імена й атрибути, головним з яких є справедливість, що матеріалізується у світі крізь призму соціальної справедливості. На світоглядному тлі ісламського монотеїзму та за зразком божественних атрибутів розроблені й інші мусульманські етичні правила та норми.

У тісному взаємозв'язку з монотеїзмом перебуває і канонічна мусульманська молитва – саят (другий стовп ісламу). Її здійснення відбувається п'ять разів на день і вважається одним із найголовніших обов'язків віруючого мусульманина. Варто відзначити, що обрядова молитва мусульман має високий ступінь формалізації, її здійснення підпорядковується ряду приписів, які суворо регламентують чергування словесних формул і рухів тіла з метою тримати віруючого у постійній релігійній напрузі.

Ісламська милостиня закят (третій «стовп ісламу») символізує вкоріненість мусульман в життя громади: допомагаючи один одному своїм достатком, вони тим самим зміцнюють згуртованість і безпеку умми.

Четвертим «стовпом ісламу» є піст, саум, якого повинен дотримуватися мусульманин протягом цілого місяця Рамадан. Він має нагадувати віруючим, що саме в цей місяць Аллах через архангела Гавриїла вперше послав Мухаммаду у вигляді одкровення Коран, в якому розкривалися істинна віра й основи праведного життя. Крім того, мусульмани переконані, що піст сприяє зміцненню твердості віри, нагадує про милість і дари Бога, (як повсякденна їжа), що найчастіше сприймаються як щось само собою зрозуміле, нагадування про голод і спрагу в Судний день.

П'ятим і останнім «стовпом ісламу» є паломництво, або хаджж, у Мекку в спеціально відведений для нього місяць (зуль-хіджа). Це єдиний з п'яти фундаментальних приписів ісламу, виконання якого не є загальнообов'язковим. Хаджж слід здійснювати лише тоді, коли дозволяють особисті, матеріальні та сімейні обставини. В результаті паломництва в людини формується свідомість про надетнічний характер ісламу.

У результаті проведеного дослідження зроблено висновок, що вся обрядова практика ісламу спрямована, насамперед, на формування єдності ісламської умми.

У третьому розділі «**Особливості функціонування релігійних практик у суспільстві**» висвітлюється специфіка функціонування релігійних практик на різних стадіях соціокультурного розвитку, визначається їх місце та значення в процесі формування соціальних спільнот; аналізується особливості історичної трансформації релігійності та розкривається її вплив на розвиток релігійних практик.

У підрозділі 3.1 «Релігійні практики як чинник соціальної ідентичності» досліджується роль і значення релігії та релігійних практик у процесі формування соціальної ідентичності на різних стадіях соціокультурного розвитку; показано вплив релігійного віровчення й практики на особливості соціального розвитку.

В архаїчному та античному суспільствах релігійні уявлення постають органічною частиною міфологічного світогляду й, відповідно, виступають лише засобом формування певних світоглядних установок. В свою чергу, у традиційному, премодерному суспільстві релігійний світогляд стає домінуючим, а релігійні практики перетворюються із знаряддя формування певних світоглядних установок на засадничий критерій категоризації «ми-вони».

Проблема співвідношення тотожності, сталості і, водночас, безперервної зміни, динаміки особистості й суспільства в сучасній науці прийнято позначати терміном «ідентичність», яка проявляється як на індивідуальному, так і на соціальному рівнях й сприяє формуванню людських спільнот.

У процесі аналізу специфіки соціальної ідентичності в первісних та античних суспільствах, головним чинником якої були стереотипні форми поведінки, представлені, насамперед, ритуальною практикою, доводиться необхідність використання замість поняття «релігійні практики» поняття «ритуальні практики» або «міфологічні ритуальні практики», які постають як чуттєве переживання сформованої у міфі дійсності. В свою чергу, релігійні уявлення (образи й ідеї надприродного) постають як додатковий, пояснюючий компонент міфологічної дійсності.

Перехід від ритуальної до релігійної практики тісно пов'язаний із формуванням та розвитком релігій традиції об'явлення (іудаїзму, християнства й ісламу), в межах яких було запропоновано чітке бачення змісту Надприродного (сформована ідея Бога) та визначено практичні умови безпосереднього (опосередкованого чи потенційного) спілкування з Ним. У межах традиції об'явлення соціальна (релігійна) ідентичність формується на основі визнання основних догматичних положень (вірі) та специфіці їхнього практичного втілення.

Внаслідок специфіки релігійного досвіду релігій традиції об'явлення (безпосереднє спілкування з Богом мали лише окремі особистості) соціальна ідентичність, категоризація «ми-вони» постають результатом не стільки догматичних відмінностей, скільки релігійної практики. Підкреслено, що ця тенденція найбільш чітко проявляється на ґрунті християнства, яке, базуючись на спільній вірі у Христа, через різницю в тлумаченні сутності Його особи та спокутувальної жертви, провадить відмінні релігійні практики, які для більшості мирян, мало знайомих зі складною догматичною системою, виступають основою релігійної віри.

У контексті дослідження світоглядних чинників, що формують відмінності релігійної практики православ'я та католицизму, виявлено причини глибокого розриву соціальної практики у країнах, де панує православ'я, та країнах, у яких домінуючою юрисдикцією є католицизм (чи протестантизм). Доведено, що

специфіка тлумачення тринітарної проблеми та питання філіокве, яке розглядалося в контексті понять «persōna» (католицизм) та «ὁπόστασις» (іпостась – букв.) (православ'я), визначила специфіку соціального розвитку.

У підрозділі 3.2 «Історичні трансформації релігійності та їх вплив на специфіку релігійної практики» аналізується місце і значення релігії в сучасному суспільно-політичному й культурному житті суспільства, розкриваються історичні трансформації релігійності на різних стадіях суспільного розвитку, виявляються причини зміни релігійності та розкривається їх вплив на специфіку релігійної практики.

Сучасний релігійний ренесанс тісно співвідноситься із зростанням ролі та значення релігійного чинника у суспільно-політичному та культурному житті, призводячи при цьому до формування «людини релігійної». Констатуючи кардинальні зміни у специфіці сучасної соціальної ідентичності у різних країнах світу, доведено необхідність більш чіткого розмежування понять «релігійна ідентичність» і «конфесійна ідентичність».

На тлі аналізу специфіки релігійної соціалізації виявлено відмінність між «людиною релігійною» (керується інституалізованими формами релігійної практики) та «людиною віруючою» (позацерковна релігійність), висвітлюється специфіка вияву цих соціологічних типів у процесі соціалізації. Зокрема, формування «людини віруючої» (позацерковної релігійності), яке в сучасному глобалізованому світі відбувається на світоглядному фундаменті однієї чи кількох конфесій і обумовлене атомізацією індивідуального духовного пошуку, в результаті якого розчиняються традиційні релігійні зв'язки та релігійні практики. На цих фактах показано високий рівень соціальної індиферентності «людини віруючої», що може призводити до дезінтеграції соціальної групи.

Підкреслюється, що сучасний ріст релігійності тісно пов'язаний із кризою теїзму і формуванням нового типу соціологічного типу – «людина віруюча». Вона досить часто дистанціюється від догматизованих положень та інституалізованих зразків релігійних практик, вважаючи їх справою приватною. У дисертації відзначено, що зміна у специфіці релігійності обумовлює, насамперед, зміну релігійних практик, а не відмову від них.

ВИСНОВКИ

На основі дослідження сутності релігійних практик традиції об'явлення, виявленні їх доктринальних основ, специфіки, місця та значення у житті суспільства на різних етапах історичного та соціокультурного розвитку отримано наступні узагальнюючі висновки.

Актуальність вивчення сутності релігійних практик традиції об'явлення тісно співвідноситься з дефіцитом їх комплексних релігієзнавчих досліджень. Така ситуація обумовлена, насамперед, тим, що дослідники, які прямо чи опосередковано торкалися цього питання, зосереджували свою увагу, з одного боку, або на апології власної конфесії, або ж формували вкрай абстрактні, віддалені від емпіричного ґрунту, схеми розвитку та функціонування релігійних практик. Як правило, такі дослідження характеризуються есенціалістськими

настановами, обґрунтування яких здійснюється на теоретичному тлі релігійних практик античного і традиційного суспільства.

Оптимальним є поліметодологічний підхід у вивченні релігійних практик традиції об'явлення на основі феноменологічного, герменевтичного і семіотичного наукових методів.

Феноменологічний метод уможливорює комплексний аналіз смислів явлених «насичених феноменів» (Ж.-Л.Маріон), у яких споглядання усуває поняття інтенціональності, на перше місце ставиться споглядання, що має на меті схоплення трансцендентальності й передує акту свідомості. Смисли явищ досліджуються незалежно від того, чи є за їхніми межами якась реальність, чи її немає, дійсність замінюється можливістю, а достовірність як ознака істини замінюється даністю. У зіставленні феноменології і теології відмінність між ними простежується у сприйнятті одкровення, відповідно, як можливості та як історичності. У феноменологічному аналізі комунікації її необхідною умовою є існування розуміння між людьми на основі певної зрозумілої «мови комунікації» (Е.Гуссерль), передавання іншому якогось повідомлення й очікування відповідної відповіді.

Герменевтичний метод – як теорія пізнання тексту – має на меті схопити прихований у тексті зміст, враховуючи його відношення й до інших значимих текстів, пов'язаних між собою. Слід враховувати цілу систему знаків, у якій представлений текст. Приймаємо твердження П.Рікера, що мова релігії за своєю суттю є мовою символічною, що виразно простежується в інтерпретації релігійних практик релігій традиції об'явлення. Інтегральна інтерпретація символічної мови, яка є водночас й аксіологічною мовою (Ю.Тішнер), релігійних практик здійснюється у прагненні виявити Одкровення. У методологічному підході «щеплення герменевтичної проблематики до феноменологічного методу» (П.Рікер) процедури інтерпретації глибоко розшифровують приховані смисли, зокрема у подоланні відстані між епохою створення текстів релігійних практик та дослідником.

У багатовекторних взаємозв'язках автономних текстів релігійних практик у їхньому комунікативно-прагматичному функціонуванні семіотичний метод допомагає дослідити полісемантичні символічні конотації. «Символічні форми» як «апріорні структури, що інтегрують досвід» (Е.Кассіер) відповідних релігійних практик суголосні духовному світу людини та смислам об'явлення. Поняття семіосфери як семіотичного простору, всередині якого реалізуються комунікаційні процеси і виробляється нова інформація (Ю.Лотман), дозволяє структуровано аналізувати імпліцитні значення релігійних практик традиції об'явлення.

На тлі критики есенціалістських та функціональних підходів до тлумачення релігійної практики обґрунтовано їх динамічний характер та запропоновано авторську їх дефініцію: релігійні практики – це відкрита динамічна система взаємодії віруючого з наперед встановленими догматичними засадами певної конфесії, результатом якої є безперервний семіотично-герменевтичний процес, що виявляється у відповідній соціальній практиці. Запропонована дефініція дає

можливість дистанціюватися від оціночних (офіційні, народні або чисті й нечисті) класифікацій релігійних практик, розглядаючи їх в загальній релігійній картині світу. Поряд з іншим обґрунтовано, що діалогічний взаємозв'язок між релігійним текстом та практикою – реалізується в постійному конструюванні сенсу та відповідної йому дії, передбачаючи постійне експериментування з нормою.

Доведено докорінну внутрішню відмінність релігійних практик та релігійного досвіду. Останній прийнято розглядати як індивідуальний психічний стан, який виникає на основі зустрічі з трансцендентним (нумінозним) і не має жодної віроповчальної оцінки. В свою чергу, релігійні практики, незважаючи на індивідуальне вираження, завжди співвідносяться з деякими соціальними зразками та світоглядними сенсами.

Уточнено поняття релігійний культ та показано, що у широкому сенсі він постає як богошанування, яке на соціокультурному рівні проявляється як комплекс релігійних акцій (зокрема, ритуалів та обрядів), спрямованих на вшанування Бога з боку прихильників тієї чи іншої релігії. Запропоновано авторську ієрархічну схему основних інституалізованих форм релігійної практики: культу, ритуалу й обряду. Показано, що основою та зовнішнім виявом релігійного культу є ритуал, який, в свою чергу, може передбачати цілий комплекс обрядових дій.

Розмежовано поняття ритуал та релігійний ритуал. Показано, що ритуал – це чітко встановлений порядок обрядових дій, яких людина повинна дотримуватися незалежно від внутрішнього стану душі й індивідуальних переживань. Підкреслено поліфункціональність ритуалу, що виступає дієвим чинником збереження спільноти в кризовій ситуації, засобом трансляції соціальної спадщини та збереження традиції. Крім того, ритуал, постаючи як система різноманітних знакових систем (мови, дій, жестів, міміки тощо), формує почуття соціального благополуччя й унікальності. Показовим прикладом у цьому контексті є сучасні світські ритуали (інавгурація президента, парад військ у День Незалежності, прийняття присяги тощо). В свою чергу, релігійний ритуал варто розглядати як чітко встановлений порядок дій, результатом якого має стати зустріч з нумінозним (формування релігійного досвіду). Останнє досягається завдяки релігійній вірі, яка перетворює сформоване в ритуалі значення у саме буття та досягнення стану Благодаті (єдності суб'єкта й об'єкта, людини та Бога). Поряд з іншим, показано амбівалентність релігійного ритуалу.

Підкреслено сутнісну відмінність ритуалу в домодерних та сучасних суспільствах: в той час як у традиційних культурах ритуали відіграють засадничу для збереження ідеї цілісності світобудови роль, оскільки тут їх головною метою є досягнення ідеального стану світу, яке характеризується злиттям людини, колективу і космосу в гармонійній єдності, а у сучасних суспільствах ритуали мають переважно другорядну і символічну роль.

Специфіка релігійної практики іудаїзму обумовлена особливостями іудейського віровчення про сенс життя та призначення людини, головним завданням якої є наближення до Бога шляхом досягнення досконалості в

земному житті. Останнє реалізується за допомогою релігійних практик, спрямованих на богошанування та реалізацію первинного задуму творіння, – зробити Землю домом Господнім (сформувати Царство Боже на Землі). Галаха не наводить розрізнення між обрядами та звичаями, вважаючи одні й інші загальноприйнятою колективною практикою (мінхаг). Іудейський старозавітний культ має свою специфіку в сприйнятті часу і простору. Лінійне сприйняття часу відрізняло стародавній Ізраїль від інших античних народів із їхнім циклічно-містичним розумінням. Одним із основних видів іудейських релігійних практик є молитва, яка для іудея повинна бути нагадуванням про жертвне служіння в Храмі, вираженням самопожертви, максимальним анулюванням себе перед волею Всевишнього. Показано, що божественне об'явлення, яке відбулося одного разу на горі Синай і супроводжувалося даруванням іудеям Тори, відтворюється щоразу коли тлумачиться Тора, а її заповіді пристосовуються до нових історичних та соціокультурних умов.

Релігійні практики християнства мають глибоко сотеріологічну спрямованість і розглядаються крізь призму тлумачення Особистості та спокутувальної жертви Христа. З одного боку, боголюдська природа Христа знімає традиційну для релігій традиції об'явлення прірву між Богом та створеним з «ніщо» світом, внаслідок чого досягається сформований у рамках іудейського релігійного світогляду ідеал наближення людини до Бога, яке знаменує про близький прихід Царства Божого на землю. А з іншого – показує причини неспроможності іудеїв реалізувати покладену на них місію: порушення Адамом даного йому завіту зумовило тлінність і смертність людської природи й, змінивши первинний задум божественного творіння, закрило вхід до раю (безпосереднього споглядання божественної благодаті).

Християнське теологічне розуміння жертви визначає й особливості релігійних практик, і їхнє догматичне значення, й феноменологічно-герменевтичне прочитання, і символічне вираження. Смерть Христа, яка з історичної точки зору була суто світською подією, вважається єдиною справжньою літургією у світовій історії, до якої Ісус вступив через завісу смерті в справжній храм – перед Обличчя Самого Бога. Саме цей доктринальний постулат є основою християнської літургії як діалогу Господа й людини. Православні та католики доводять, що істинне християнське життя і всі релігійні практики – це підготовка до Євхаристії. Протестантська сотеріологія не вимагає багатоманіття релігійних практик.

Повернення до первісного монотеїзму та ортопраксичний характер ісламу обумовлений специфікою тлумачення змісту релігії, яка, розглядається тут, насамперед, як визначений Богом спосіб життя. В ісламі немає поділу на світське та релігійне життя, оскільки тут домінує думка про глибоку зіпсованість світу, який потребує оновлення, що досягається шляхом поклоніння Аллахові та виконанням Його заповідей. Підкреслено взаємообумовленість принципу монотеїзму та релігійних практик, що спрямовані на втілення божественних атрибутів у системі ісламської етики й, відповідно, збереження єдності ісламської умми. Відповідно, «стовпи ісламу» постають як специфічні релігійні

практики, спрямовані забезпечити щастя людей у земному житті, а згодом і в Небесному Царстві.

Показано, що в архаїчному суспільстві релігійні уявлення постають органічною частиною міфологічного світогляду й, відповідно, виступають лише чинником формування певних світоглядних установок. У традиційному, премодерному суспільстві релігійний світогляд стає домінуючим, а релігійні практики перетворюються із знаряддя формування певних світоглядних установок на засадничий критерій категоризації «ми-вони» та, відповідно, стають фактором формування соціальної ідентичності.

Уточнено поняття «індивідуальна ідентичність», яке позначає внутрішню безперервність і тотожність особистості, яка існує в контексті безперервного розвитку, та «соціальна ідентичність», що відображає внутрішню солідарність людини з соціальними, груповими ідеалами й стандартами, підкреслено його амбівалентний характер, який виявляється в одночасному усвідомленні подібності себе іншим членам групи й своєї відмінності з ними. Запропоновано авторське тлумачення: ідентичність – це рівень тотожності того чи іншого предмета, істоти, явища як самого по собі, так і типовим представником свого виду, групи, класу, спільноти. Показано її значення у формуванні соціальної групи.

Перехід від ритуальної до релігійної практики тісно пов'язаний із формуванням і розвитком релігій традиції об'явлення (іудаїзму, християнства та ісламу), в межах яких було запропоновано чітке бачення змісту Надприродного (сформована ідея Бога) та визначено практичні умови безпосереднього (опосередкованого чи потенційного) спілкування з Ним. У смисловому діапазоні традиції об'явлення соціальна (релігійна) ідентичність формується на основі визнання основних догматичних положень (вірі) та специфіці їх практичного втілення. Незважаючи на спільну світоглядну парадигму, соціальна ідентифікація в релігіях традиції об'явлення виявлялася по-різному: якщо в межах іудаїзму соціальна ідентичність визначалася крізь призму віри в особливе покликання євреїв і біологічним фактором – народженням, то християнська й мусульманська ідентичність формувалися шляхом визнання ряду догматичних положень та специфікою їх втілення у практичному вимірі життя.

На основі світоглядних детермінант виявлено причини помітного розриву соціальної практики у країнах, де панує православ'я, та країнах, у яких домінує католицизм (чи протестантизм). Показано, що специфіка тлумачення тринітарної проблеми й питання філіюкве, яке розглядалося в контексті понять «περσῶνα» (католицизм) та «ὑπόστασις» (іпостась – букв.) (православ'я), визначало специфіку соціального розвитку.

Підкреслено доцільність розмежування релігійної та конфесійної ідентичностей, що випливають із семантичної відмінності понять «релігія» (віра у Надприродне, зв'язок із Надприродним) та «конфесія» (специфіка доктринальної системи й ритуально-обрядової практики). Показано, що релігійна ідентичність – це різновид індивідуальної ідентичності, який формується на основі віри й не потребує зовнішніх доказів, а конфесійна

ідентичність – це різновид соціальної ідентичності, яка формується на визнанні певних зовнішніх соціальних взірців. Відзначено, що релігійна ідентичність завжди формується (релігійна соціалізація) на певному конфесійному тлі.

У контексті аналізу специфіки релігійної соціалізації виявлено відмінність між «людиною релігійною» та «людиною віруючою» і показано, що релігії традиції об'явлення через високий рівень своєї інституалізації, догматизації й обумовленості релігійними практиками завжди формують стереотипні форми поведінки, що сприяють консолідації групи.

Виявлено, що сучасний ріст релігійності тісно пов'язаний із помітною кризою теїзму і формуванням нової позаконфесійної релігійності, яка стає, як правило, приватною справою. Відзначено, що зміна у специфіці релігійності обумовлює, насамперед, зміну релігійних практик, а не відмову від них.

СПИСОК ПРАЦЬ, ОПУБЛІКОВАНИХ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях України:

1. Кондратьєва В.І. Самоактуалізація людини: гуманістична психологія і релігійні практики / В.І.Кондратьєва // Вісник Дніпропетровського університету. – 2013. Т.21. – № 9/2 – С.150–155.
2. Кондратьєва В.І. Цілісність людини і духовні практики: методологічні аспекти дослідження / В.І.Кондратьєва // Гілея: науковий вісник. – 2013. – Вип. 70 (№3). – С. 364–368.
3. Кондратьєва В.І. Ритуал: філософсько-релігієзнавчий контекст / В.І.Кондратьєва // Гілея: науковий вісник. – 2013. – Вип.74 (№7). – С.281–283.
4. Кондратьєва В.І. Магічний ритуал як соціокультурний феномен / В.І.Кондратьєва // Вісник Черкаського університету. Серія: філософія – 2013. – № 31 (284) – С.106–112.

Стаття в іноземному науковому виданні:

5. Кондратьєва В.І. Традиционность религиозных практик иудаизма в современном материальном мире / В.І.Кондратьєва // Modern Science – Moderní věda. – Praha. – Česká republika, Nemoros. – 2016. – № 5. – С.89–99.

Публікації в інших наукових виданнях:

6. Кондратьєва В.І. Психологічний аспект релігійного досвіду / В.І.Кондратьєва // Дні науки філософського факультету – 2010. Міжнародна наукова конференція (21–22 квітня 2010 року). Матеріали доповідей та виступів. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2010. – Ч. VII. – С.114–115.
7. Кондратьєва В.І. Релігійна толерантність та свобода совісті в контексті сучасних реалій / В.І.Кондратьєва // Дні науки філософського факультету – 2011. Міжнародна наукова конференція (20-21 квітня 2011 року).

- Матеріали доповідей та виступів. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2011. – Ч.VI. – С.103–104.
8. Кондратьєва В.І. Релігієзнавчий аспект феномену молитви /В.І.Кондратьєва // Всеукраїнська науково-теоретична конференція «Філософія в умовах сучасних соціокультурних викликів» (11–12 жовтня 2012 року). Матеріали доповідей та виступів. – Черкаси, 2012. – С. 208–211.
 9. Кондратьєва В.І. Екстатичні стани та проблеми дослідження сучасних релігійних практик / В.І.Кондратьєва // Дніпропетровська сесія II Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю «Придніпровські соціально-гуманітарні читання» (22 лютого 2013 року). Матеріали доповідей. – Дніпропетровськ, 2013. – Ч.VI. – С. 15–16.
 10. Кондратьєва В.І. Католицька молитовна практика на прикладі світобачення Терези Авільської / В.І.Кондратьєва // Третя всеукраїнська наукова конференція з міжнародною участю «Досягнення соціально-гуманітарних наук в сучасній Україні» (26 квітня 2013 року). Матеріали доповідей. – Сімферополь, 2013. – Ч.II. – С. 68–69.

АНОТАЦІЯ

Кондратьєва В.І. Релігійні практики традиції об’явлення: доктринальні основи, сутнісні особливості, характер функціонування. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.11 – релігієзнавство. – Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова. – Київ, 2017.

У дисертації вперше у вітчизняному релігієзнавстві запропоновано цілісний концептуальний підхід до релігійних практик як релігійного та соціокультурного феномену. З цією метою проаналізовано наявні у вітчизняному соціогуманітарному дискурсі тлумачення поняття «релігійні практики» та запропоновано авторське його тлумачення. Дисертантка, дистанціюючись від тлумачення релігійних практик виключно як практик церковних, доводить, що релігійні практики – це відкрита система взаємодії релігійних тексту та дій.

Проаналізовано та уточнено основні інституціалізовані форми релігійної практики та запропоновано їх авторську ієрархічну схему: культ – ритуал – обряд. На цьому тлі, по-перше, показано сутнісну відмінність ритуалу в архаїчних, традиційних та сучасних суспільствах, по-друге, обґрунтовано необхідність розмежування понять «ритуал» та «релігійний ритуал».

Аналізуючи специфіку релігійних практик релігій традиції об’явлення дисертантка показує, що кардинальні відмінності догматичних засад та соціокультурних виявів релігійної практики релігій традиції об’явлення супроводжуються єдністю сотеріологічних інтенцій – досягнення єдності з Богом, реалізація яких здійснюється в земному житті. Поряд з вказаним, чільна увага у дисертації приділяється вивченню особливостей функціонування релігійних практик у суспільстві.

Ключові слова: релігійні практики, культ, ритуал, обряд, релігійний досвід, релігійність, релігійна ідентичність, сотеріологія.

АННОТАЦІЯ

Кондратьева В.И. Религиозные практики традиции откровения: доктринальные основы, сущностные особенности, характер функционирования. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата философских наук по специальности 09.00.11 – религиоведение. – Национальный педагогический университет имени М.П.Драгоманова. – Киев, 2017.

В диссертации впервые в отечественном религиоведении предложен целостный концептуальный подход к изучению религиозных практик как религиозного и социокультурного феномена. С этой целью проанализированы имеющиеся в отечественном социогуманитарном дискурсе толкования понятия «религиозные практики» и предложена авторская его дефиниция. Диссертантка, дистанцируясь от толкования религиозных практик исключительно как практик церковных, доказывает, что религиозные практики – это открытая система взаимодействия религиозных текстов и действий.

Проанализировано основные институциализованные формы религиозной практики и предложено их авторскую иерархическую схему: культ – ритуал – обряд. На этом фоне, во-первых, показано сущностное отличие ритуала в архаичных, традиционных и современных обществах, во-вторых, обоснована необходимость разграничения понятий «ритуал» и «религиозный ритуал».

Раскрыты догматические основания религиозных практик религий традиции откровения и показано, что, во-первых, религиозные практики иудаизма направленные на реализацию данного в Торе закона в земной жизни путем совершенствования одного народа; во-вторых, существующее многообразие христианских религиозных практик обусловлено рядом противоречивых толкований природы Христа и Его искупительной жертвы – спецификой толкования Евхаристии (понимание ее содержания может существенно отличаться у представителей разных конфессий), направленное на достижение общей цели – Царства Божия, вхождение в который происходит еще в земной жизни; в-третьих, специфику исламской религиозной практики – она стремится вывести человека и сообщество за рамки этнических и национальных границ, направлены сформировать новое справедливое общество (исламскую умму), вхождение в которую станет залогом земного счастья и дальнейшего спасения.

Анализируя специфику религиозных практик религий традиции откровения диссертантка показывает, что кардинальные отличия догматических основ и социокультурных проявлений религиозной практики религий традиции откровения сопровождаются единством сотериологических интенций – достижение единства с Богом, реализация которого осуществляется в земной жизни.

В диссертации показано, что религиозные практики религий традиции откровения направленные на формирование конфессиональной религиозности,

которая предусматривает признание определенных внешних образцов, способствуя тем самым консолидации группы. На этом фоне подчеркивается, что современный кризис теизма, который сопровождается религиозным ренессансом и атомизацией индивидуального духовного поиска, способствует формированию внецерковной религиозности, высокая степень социальной индифферентности которой способствует дезинтеграции социальных групп.

Ключевые слова: религиозные практики, культ, ритуал, обряд, религиозный опыт, религиозность, религиозная идентичность, сотериология.

ANNOTATION

Kondratieva V. Religious practices of the tradition of revelation: doctrinal foundations, essential features, the nature of functioning. – Manuscript.

Thesis for the degree of Candidate of Philosophy in specialty 09.00.11 - Religious Studies. – National Pedagogical Dragomanov University. – Kyiv, 2017/

In the thesis for the first time in the domestic religious studies, a holistic conceptual approach to the study of religious practices as a religious and sociocultural phenomenon. For this purpose, is analyzed the definition of «Religijys practices» whom were used in domestic sociohumanitarian discourse. Author distancing himself from the interpretation of religious practices solely as a practitioner of the church, proves that religious practices are an open system of interaction of religious texts and actions.

The main institutionalized forms of religious practice are analyzed and their author's hierarchical system is suggested as: cult - ritual - rite. Against this background, firstly, is shown the essential difference between the ritual in archaic, traditional and modern societies, secondly, the necessity of distinguishing between the concepts «ritual» and «religious ritual».

The dogmatic foundations of the religious practices of religions of the revelation tradition are revealed and it is shown that, firstly, the religious practices of Judaism are aimed at realizing the Torah law in earthly life by perfecting one people, secondly, the existing diversity of Christian religious practices is due to a number of contradictory interpretations of the nature of Christ and His atoning sacrifice - the specific of the Eucharist (the understanding of its contents may differ significantly from representatives of different faiths), aimed at achieving a common goal - the Kingdom of God, Even in mortal life; Thirdly, the specificity of Islamic religious practice - it strives to bring a person and community beyond ethnic and national borders which directed to form a new fair society (Islamic ummah), the entering into will become a pledge of earthly happiness and further salvation.

Analyzing the specifics «religious practices» of religions of the revelation tradition, the author shows that the cardinal differences between the dogmatic foundations and the sociocultural manifestations are accompanied by the unity of the soteriological intentions - the achievement of unity with God, the realization of which is realized in terrestrial life.

In the thesis it is shown that the religious practices of religions of the tradition of revelation are aimed at the formation of confessional religiosity, which provides for the recognition of certain external samples, thus contributing to the consolidation of the group. Against this background, it is emphasized that the modern crisis of theism, which is accompanied by a religious renaissance and the atomization of individual spiritual search, contributes to the formation of extra religiosity, a high degree of social indifference which contributes to the disintegration of social groups.

Key words: religious practices, cult, ritual, rite, religious experience, religiosity, religious identity, soteriology.